

ЛЕМКИ НА ЗІНЬКІВЩИНІ: РЕГІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ГРУПИ

У статті проаналізовано регіональні особливості традиційно-побутової культури лемківської громади на Зіньківщині (Полтавщина), моделі адаптації в нових умовах після депортації із с. Кам'яна Новосанчівського повіту Краківського воєводства (Польща) унаслідок операції «Вісла». Досліджено процеси трансформації самосвідомості лемківського населення й відстоювання національної ідентичності на Зіньківщині в радянську добу та в роки незалежності України. Авторка наголошує, що нове етнічне середовище негативно вплинуло на розвиток лемківської культури, зумовило часткову, а з часом і повну втрату звичаїв, традицій, обрядовості, говірки, крім світогляду й релігійності.

Ключові слова: лемки, депортація, адаптація, етнографічна група, регіональна ідентичність, традиційно-побутова культура, село, традиція, звичай, релігія.

В статье анализируются региональные особенности традиционно-бытовой культуры лемковской общины в Зеньковском районе (Полтавская обл.), модели адаптации в новых условиях после депортации из с. Камьяна Новосанчевского уезда Краковского воєводства (Польша) вследствие операции «Висла». Исследуются процессы трансформации самосознания лемков и отстаивания национальной идентичности в Зеньковском районе в советское время и в годы независимости Украины. Автор подчеркивает, что новая этническая среда отрицательно влияла на развитие лемковской культуры, обусловила частичную, а со временем и полную утрату обычаев, традиций, обрядности, говора, кроме мировоззрения и религиозности.

Ключевые слова: лемки, депортация, адаптация, этнографическая группа, региональная идентичность, традиционно-бытовая культура, село, традиция, обычай, религия.

The article analyses the regional characteristics of traditional everyday culture of the Lemkos' community in Zinkivshchyna (Poltava Region), the process of adaptation of the Lemkos under the new conditions after the de-

portation from the village of Kamiana, Nowy Sącz District, Krakow Voivodeship (Poland) as a result of *Operation Visla* (1945–1947), up to the present day. There is a research of transformation processes of self-consciousness of the Lemkos' population and the defending of national identity on Zinkivshchyna in the Soviet era and in the years of Ukrainian independence.

The article's author accentuates that the new ethnic environment affected in a negative way the development of the Lemkos' culture, and called forth an initial, later complete loss of their customs, traditions, rituals, dialect, and material culture, except world outlook and religiosity.

Keywords: Lemkos, deportation, adaptation, ethnographic group, regional identity, traditional everyday culture, village, tradition, custom, religion.

Самобутність української етнокультурної спадщини сьогодні неабиякою мірою визначається культурними особливостями етнографічних груп – бойків, гуцулів, лемків. Наукові студії з культури й побуту цих груп стосуються переважно населення гірських регіонів. Із поля зору науковців надовго випала доля примусових переселенців (лемки, бойки), які з'явилися внаслідок обміну територіями між Польщею та СРСР (операція «Вісла», 1947 р.). З огляду на це видається актуальним дослідження культури й побуту лемків Полтавщини (села Лютенські Будища та Шилівка Зінківського р-ну), яких було депортовано із с. Кам'яна Новосанчівського повіту Краківського воєводства (Польща). Вивчення механізмів збереження регіональної ідентичності, міжпоколінної трансляції культурних традицій важливе і в контексті формування нової української ідентичності, що зараз відбувається.

Метою цієї наукової розвідки є: виявити стійкі елементи етнокультури лемківської спільноти Полтавщини, вивчити процеси трансформації самосвідомості лемківського населення й моделі адаптації до нових соціально-економічних умов у радянську добу та в роки незалежності України. Джерельну базу дослідження складають польові матеріали автора й документи з архіву.

Історіографія теми досліджень етнографічної групи лемків досить широка. Перші наукові праці про Лемківщину, її населення належать засновникам галицького літературного угруповання «Руська трійця» – М. Шашкевичу, Я. Головацькому та

І. Вагилевичу [3]. Авторами публікацій про Лемківщину в другій половині XIX – упродовж XX ст. були вчені з Польщі, Словаччини, Чехії, Румунії, Угорщини, зокрема польські вчені М. Хилінський, С. Удзеля, І. Коперницький. О. Турчак проаналізував діяльність громади лемків в останній третині XIX – першій половині XX ст. як форми громадського самоуправління в реалізації урядових законів і розпоряджень органів влади та здійснив огляд історіографії лемківської культури [35]. Етнографічним вивченням Лемківщини займалися Ф. Колесса [17], І. Лемкін [18], М. Худаш [36], М. Мушинка [22], І. Карпенко [10], І. Зілінський [9], Д. Солинко [15], І. Красовський [14–16]. У 70–80-х роках XX ст. дослідження Лемківщини активізували науковці Музею етнографії та художнього промислу, Інституту народознавства НАН України (Львів), Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ). У радянську добу тема депортації лемків не висвітлювалася, лише після проголошення незалежності України з'явилися збірки документів [8], розвідки М. Якименка [21; 37], В. Наконечного [23–25], В. Кіцака [11–13], В. Сергійчука [30], Ю. Сороки [31], С. Різніченко [29], І. Оленич [26]. На сучасному етапі дослідниками лемківської культури є Ю. Гошко [5; 6], А. Бата [1], Я. Бодак [2], Є. Гайова [4], І. Дуда [32], А. Данилюк [7], Ю. Тарнович [33; 34], М. Янко [38], І. Любчик [20].

Лемки – західна етнографічна група українського народу – проживали на схилах Східних Бескидів між річками Сян і Попрад на захід від ріки Уж. Історія лемків, їхня доля серед етнографічних груп українців найбільше сповнена драматичних подій, оскільки межі території розселення лемків, їхній політичний статус і державна належність змінювалися. Через польсько-німецьку колонізацію краю, унаслідок якої північний кордон лемківської етнографічної території перемістився більше на південь у 1772 році після Першого поділу Польщі, Лемківщина, будучи в складі Галичини, опинилася під владою Австрії. Безземелля, соціальне й національне гноблення призвели до масової еміграції лемків, починаючи з 1870-х років, на Американський континент. Після Жовтневого перевороту в Росії й розпаду

Австро-Угорщини спроба лемків утворити власну державність не увінчалася успіхом, їхня територія була розділена між Польщею та Чехословаччиною. «Особливо тяжкі випробування, – стверджує В. Кіцак, – випали на долю лемків під час Другої світової війни й післявоєнні роки. У результаті обміну між українським і польським населенням відповідно до Угоди між РНК УРСР та ПКНВ від 9 вересня 1944 року перед виселенням представники влади описували, оцінювали нерухомість: майно, рілля, ділянки лісу, пасовища, що залишались в Польщі. Близько 500 тисяч лемків покинули споконвічну територію і переселилися у Львівську, Тернопільську, Миколаївську, Херсонську, Полтавську області, а 150 тисяч лемків, що залишилися, польський уряд переселив у 1944 році в західні воєводства країни. Пізніше частина їх повернулася в Карпати» [13, с. 97]. В. Наконечний називає ще й такі області, куди було депортовано лемків: Сталінська (нині – Івано-Франківська), Вінницька, Сумська, Запорізька, Одеська, Дніпропетровська, Херсонська, Кіровоградська, Харківська [25, с. 165]. Після загибелі в березні 1947 року під час бою із загонами УПА заступника міністра оборони Польщі К. Свєрчевського польське керівництво ухвалило рішення про виселення українців з етнічних земель (Підляшшя, Холмщина, Надсяння, Лемківщина) і переселення їх на західні й північні землі (операція «Вісла», квітень – липень 1947 р.). «Відповідно до листа Голови РНК УРСР М. Хрущова Голові РНК СРСР Й. Сталіну від 1 листопада 1944 року в Польщі нараховувалося 350 500 осіб. У східних областях України мало бути поселено 278 284 закерзонці. З них найбільше планувалось розселити в Дніпропетровській (36 800 осіб) та Одеській (35 484 особи) областях. У Західній Україні мали оселити 72 216 осіб, з них планувалося розмістити в Рівненській (26 216 осіб) та Львівській (17 508 осіб) областях. У Польщі взято на облік 497 682 українці (125 949 сімей). До липня 1946 року евакуйовано 482 880 чоловік», – зазначає В. Наконечний [25, с. 164]. М. Якименко стверджує, що «процес виселення лемків з їх споконвічних земель розпочався 1 листопада 1944 року, коли був відправлений перший ешелон з лемками із с. Стрільці Грубешівського повіту. Ешелон складався з 28 ваго-

нів, що повезли в УРСР таємно 78 господарств, 290 осіб. Останній потяг було відправлено 12 липня 1946 року з Владавського повіту у складі 15 вагонів (27 господарств, 71 особа). За планом розподілу було передбачено відправити на Полтавщину 12 280 осіб. Перша партія депортованих українців прибула на Полтавщину в грудні 1944 року – 7 осіб; у січні 1945 року – 29 осіб; у липні 1945 року – 2094 особи. Станом на 10 січня 1946 року в райони Полтавської області з Польщі (Кракова, Білостока, Любліна і Бреста) було доставлено 1910 сімей – 8171 особу. Унаслідок насильницької депортації, що розпочалася у вересні 1945 року, а закінчилася у серпні 1946 року, в УРСР було переселено 482 тисячі осіб» [21, с. 5]. На Зіньківщину в 1945 році депортували 57 лемківських родин, зокрема в с. Лютенські Будища – 20 сімей. Лемки, переселені в Зіньківський район, проживали в с. Кам'яна Новосанчівського повіту Краківського воєводства (Польща). Людей примусово завантажували в залізничні потяги разом із худобою. Спочатку депортованим особам говорили, що вони всі будуть жити в одному населеному пункті, але після прибуття в м. Гадяч Полтавської області їх розселили по дві-три сім'ї в селах Зіньківського району: Шилівка, Княжа Слобода, Петрівка – Прислонські, Ткачки, Хохоляки, Хиляки, Фучки; Лютенські Будища – Хмілі, Полянські, Жиличі, Олешневичі; Горобії – Горощаки; Бірки – Мохнацькі, Воленцаки. Список членів родин, переселених у 1945 році з Польщі до сіл Княжа Слобода, Петрівка (Шилівська сільська рада), надав нам для вивчення Володимир Прислонський, котрий є нащадком лемків-переселенців із с. Кам'яна (Польща). Через рік частина переселенців повернулася в Тернопільську, Львівську, Івано-Франківську області. «Вирвані з материзни, малої батьківщини лемки не втратили глибин етнічної культури», – наголошує В. Наконечний [25, с. 196].

У Полтавській області станом на 1997 рік проживало 10 тисяч лемків, зокрема в Зіньківському районі – тисяча осіб [21, с. 27]. Це вихідці з польських сіл Кам'яна, Поляни, Лабова, Нова Весь, які у квітні 1945 року залишили Новосанчівський повіт: «Коли подали вантажні вагони, то лаштувались дві доби, а їхали до станції Гадяч шість тижнів, і це багатодітні сім'ї, ще й з худобою.

Маленьких дітей везли в глибоких діжках для зерна, щоб не випадали з розбитих вагонів. До Гадяча доїхали в середині червня 1945 року. Розвантажилися в полі, адже вагони були потрібні іншим переселенцям, і так просто неба чекали ще чотири доби, поки приїхали підводи, що розвезли нас по селах. Коли ми зішли на станції Гадяч, до нас підійшов чоловік і запрошував сісти на підводи. Пізніше ми дізналися, що то був голова колгоспу в с. Лютенські Будища Шевченко Марко Михайлович. Приїхали до села, будівель для проживання практично не було. Притулялися, хто як міг. Чотирьом родинам прийшлося жити навіть у сільському клубі, а шістнадцять дітей спали на сцені в сіні», – згадувала Ганна Олешневич (1923 р. н.).

Процес адаптації депортованих лемків на Полтавщині був складним. Силове залучення лемків до колгоспів і безплатна праця призвели до пасивного опору, що вилився в міграцію на Західну Україну. Наслідком примусового виселення були роз'єднані сім'ї, утрата привезеного з Польщі майна, нестача продуктів харчування, поширення хвороб і зростання смертності. Люди приїжджали жебраками, частина їх гинула в дорозі, багатьох арештовували органи охорони через відсутність документів та протиправні дії. Офіційно органами державної влади було прийнято документи, що мали сприяти швидкій адаптації депортованих осіб в українських областях, але багато запланованих заходів залишилося тільки на папері, про що свідчать архівні матеріали [25, с. 173]. У фондах Державного архіву Полтавської області зберігаються документи: «Списки переселенців по обстеженню их хозяйственно-бытового устройства каждой семьи в отдельности»; «Список переселенців із Польщі в Зіньківський район Полтавської області (станом на 5 вересня 1946 року)»; відомості про виплату грошової допомоги до 1946 року; «Докладная записка уполномоченного обкома КП(б)У Шокурова, 8 сентября 1946 года» [21, с. 7]. Переселенцями займалося Управління у справах евакуації українського і польського населення при РНК УРСР, відділи якого були створені при виконкомах рад. Траплялися випадки, коли лемки прибували в призначений для них хутір, але будівель для їхнього проживання не було. Марія Дми-

трівна Фучко (1922 р. н.) розповідала: «Коли приїхали до села, то побачили, що немає для нас ніяких хат, а жили в бригадських хатах по кілька сімей вкупі». Замість грошей лемкам видавали майно й худобу, конфісковану в місцевих жителів. Допомога органів влади, надання майна репресованих як взаєморозрахунок викликали неприязнь населення Зіньківщини до переселенців.

Нащадки лемків-переселенців у с. Лютенські Будища Зіньківського району – учителі Любов Йосипівна Тесля та Людмила Василівна Коваленко – у місцевому краєзнавчому музеї створили експозицію про історію поселення лемків у с. Лютенські Будища. Тільки з 1952 року переселенці мали власні будинки, які самі й збудували. Чоловіків Ганни Олешневич та Ольги Полянської (Олешневич) (1938 р. н.) Петра та Онуфрія знали як майстрів-покрівельників. Депортовані лемки хотіли збудувати церкву, тому привезли із собою церковні дзвони. Лемки, яких розділяли десятки кілометрів, двічі на рік збиралися разом – на свято Спаса (19 серпня) у с. Лютенські Будища і на Різдво (7 січня) у с. Шилівка.

В. Прислонський зазначив, що станом на 2010 рік у селах Шилівської сільської ради проживало 45 лемків, переселених у 1945–1947 роках із Польщі, у 2014 році їх залишилося лише 13.

Із розповідей старожилів було зібрано інформацію про розвиток культури лемків на їхній батьківщині. Крім основних галузей господарства, існували допоміжні: збиральництво, пасічництво, ремесла та промисли – гончарство, ткацтво, теслярство, різьблення, каменярство, дротарство, шкіряні промисли (чинбарство, лимарство, кушнірство), лісові промисли (виготовлення поташу, гонту для покриття громадських споруд). Лемки були вмiлими пасічниками, збирачами ягід та грибів. «За виручені від продажу ягід та грибів гроші купували речі: взуття, одяг, прикраси», – оповідали переселенці. Лемківські села розташовувалися на низьких терасах по гірських долинах, берегах річок. Хаги стояли вздовж та боком до головної дороги, вікнами – до вулиці, маючи під'їзди до обори (подвір'я), що була загороджена садком-квітником або городом-пасікою [7, с. 58]. Хижі (хати) будували з ялиці, сосни, а стіни – зі смерекового бруса, чого не було на Зіньківщині, тому це замінювали місцевими будівельни-

ми матеріалами. Архаїчною ознакою житла лемків є однорядне об'єднання під спільним високим чотирихилим солом'яним дахом житлового приміщення («іздебки») з господарськими спорудами: сіни («бойско»), комора, стодола, хлів, стайня, возівня, загата. На Лемківщині запрошують гостя до хати словами: «Просимо, хай любиться, ходте до хижки, на дворі не будете стояти, бесідувати», – зазначає Микола Ткачик. Житло лемки оздоблювали різьбленням, побілкою, розписували зрубні стіни, одвірки, двері, а ворота – білою або зеленкувато-жовтою глиною. Інтер'єр лемківської хижки вирізнявся розташуванням отвору печі, куди саджали горщики з їжею і де випікали хліб. Піч розміщувалася в кутку між сінешньою та тильною стінами хати біля дверей. Комин («цівка») був видовженої форми. Уздовж тильної стіни ставили ліжко, а під вікнами причілкової стіни – лаву і стіл, вікно мало дев'ять полотен скла. На причілковій стіні вшали ікони, писані синьо-червоним рослинним орнаментом картини, які ми зафіксували в помешканнях лемків-переселенців.

У лемків побутували специфічні елементи декору й види вбрання, що їх прикрашали вишивкою – листки, квіти, пуп'янки і стрічкові композиції з геометричним орнаментом. Колірна гама декору представлена червоним, темно-синім або чорним, зеленим, фіолетовим та жовтим кольорами. Лемкині одягали сорочку, спідницю (літник, кабат), горсет, камізьлку, «куртаки», «гуні», обрамовані білим, червоним, зеленим сукняним шнурком на горловині й рукавах, чугані, киреї; носили чеpecь або хустку (фацелик); узували черевики, постолы, високі чоботи з підківками на каблуках, що були оббиті цвяшками. «Святкову сорочку шили з лляного білого полотна з вишивкою на рукавах, мереживом, призбирану при шиї і манжетах, донизу звужена, з застібкою, а повсякденну – із конопляного полотна, менш вишивану, з ширшими рукавами та низьким комірцем. Взимку до шлюбу, на свято одягали кирею, а в повсякденні – кожушки з кольоровими нашивками, ноговиці, ходаки. Серед прикрас були дукати, пацьорки (намисто з коралів зеленого, жовтого, голубого, фіолетового, червоного, чорного кольору). Газдині одягали білі чи чорні пацьорки, волосся скручували у кільце – “хімлю”,

кладучи на неї чіпчик, зв'язували його довкола голови та під шию, а хустку – під бороду. Дівчата носили вінок із барвінку зі стрічками, штучними квітами, золотими й срібними бляшками. Гроші тримали в хусточці чи гаманці – пуляресі», – розповідала Марія Ткачик (Деркач) (1934 р. н.).

Лемки-чоловіки носили сорочку з білого лляного полотна у свято, а з конопляного – у будень, з розпіркою на плечах, вузьким коміром на зав'язці, камізельку голубого кольору, лейбик із вишивкою і двома рядами гудзиків, гачі з полотна, ногавки; узимку – білі штани із сукна, що трималися на вузькому шкіряному поясі та широкому – чересі. Головними уборами були: чорний капелюх із заокругленими крисами вгору, сукняна й бараняча шапки. Лемко одягав «гуню» з вирізом на стегнах, спині, сердак, чуганю – довгий плащ із коричневого сукна, прикрашений «френдзлями», узували високі чоботи, черевики [35, с. 162]. На жаль, ми не зафіксували традиційного одягу в нащадків лемків-переселенців, а лише побачили на фото й почули про нього з вуст старожилів Ганни та Ольги Олешневич.

У харчуванні лемків-переселенців важлива роль належить борошняним стравам та хлібові з вівсяного, ячмінного, рідше – житнього, кукурудзяного борошна. Головною овочевою культурою в лемків є картопля («компера»). Про важливість картоплі в їжі свідчить приповідка: «Лемко тогди лем весел, коли бульба ему зародится», – наголосив В. Прислонський. Лемки вживали рибу, м'ясо, плоди та лісові ягоди, кропиву, щавель, гірчицю, сіль, цукор, лавровий лист, шафран, алкогольні напої, молоко, коров'ячий сир, бринзу, сметану, олію, а заможні їли рис, пили чай, каву. Інтенсивність і калорійність харчування лемків зумовлені порами року, пісними чи скоромними днями, заможністю селянина. Горяни харчувалися тричі в день, а під час польових робіт переходили на чотириразовий прийом їжі. Між обідом та вечерею був «оловрант» (полуденок).

Процес приготування й споживання їжі, зберігання і транспортування продуктів пов'язаний з посудом та начинням, про який розповіли респонденти із Зіньківщини. У побуті лемків поширений дерев'яний, глиняний, менше – металевий і скляний

посуд. Варили страви на припічку перед челюстями печі на відкритому вогні в горщику. На початку ХХ ст. з'явилися металеві ложки, «залізняки», «баняки», полив'яні ринки – «шерпінки». Начинням для приготування страв була «колотівка», у якій товкли картоплю, квасолю, горох, а в мисці терли часник, сир, мак, відціджували рідину в «дірявці». Їли лемки із глибоких мисок дерев'яними ложками круглої форми, а «варехою» насипали страву. Тісто на хліб замішували в кориті чи діжці, а саджали в піч на дерев'яній лопаті («пасчана» лопата). Молоко зберігали в глечиках, горнятках, коновці з накривкою. Масло збивали в масничці, відтискали сироватку «сирником». Бринзу складали в дерев'яну «гелетку». Капусту квасили в діжці («гордів»), а сікли її ножами («косаки») на шатківниці («гоблик»). Алкогольні напої зберігали в «боклазі», «плетянках», пили їх чаркою «погарік». Для перенесення їжі, води використовували «кондак», «двійнята», «трійнята», «четвірнята». Зазначимо, що матеріальна культура лемків, яка мала архаїчні ознаки побутування в Зіньківському районі Полтавської області серед переселенців із Польщі та їхніх нащадків у 1950–1980-х роках, була нівельована серед автохтонного населення через політику владних структур радянської доби. Автентичні речі побуту депортованих лемків є раритетом та зберігаються в краєзнавчому музеї с. Лютенські Будища.

Сукупність норм моралі, звичаїв, обрядів, традицій, вірувань, набутих людьми в процесі тривалої громадської діяльності, ідентифікація особи в суспільстві складають зміст духовної культури українців. Наголосимо, що особливості етнополітичного розвитку лемків вплинули на становлення їхньої національної ідентичності на прабатьківщині й у досліджуваному нами Зіньківському районі після депортації із с. Кам'яна Краківського воєводства.

На межі ХІХ–ХХ ст. лемки перебували в стані кризи національної ідентичності, яка проявлялася в їхній релігійній належності. «Етнополітичні процеси, релігійний фактор набував вигляду ідентифікаційної домінанти на території Лемківщини, а греко-католицьке віросповідання було першочерговим проявом руськості», – наголошує І. Любчик [20, с. 96]. Переломним

моментом у формуванні національної ідентичності лемків були події 1918–1919 років на Західній Україні. На початку 1920-х років розпочався етап становлення національної ідентичності лемків завдяки діяльності громадсько-культурних товариств «Просвіта», а в 1930-х роках – шляхом поширення серед них української періодики й завдяки функціонуванню педагогічного товариства «Рідна школа». Лемки через важке соціально-економічне становище не в змозі були передплачувати пресу, тому з грудня 1932 року 500 лемків отримували часописи безоплатно. Зі збільшенням та активізацією роботи українських осередків спостерігалось зростання національної свідомості населення, свідченням цього є утвердження етноніма «українець». У вересні 1933 року в школах запроваджено лемківський буквар та щорічні курси для польських учителів. Передбачалося відмежування лемків від націоналістів, їх було піддано впливу польської культури, що в результаті мало привести до повної колонізації. Через церкву й релігійність лемків було здійснено спробу внести національний розлад в етнічне середовище. У середині 1930-х років перехід лемків до православ'я припинився.

Ряд звичаїв та обрядів лемків-переселенців зумовлені поширенням серед них греко-католицького віросповідання. Центром духовного життя лемків була церква. На свята і в неділю сходилися помолитися. У 1950-х роках у Зіньківському районі зруйнували церкви, і лемки ходили в м. Гадяч за 50 км, де священиком був родич М. Ткачика на прізвище Іванович, син якого – Вячеслав – мав приход у м. Котельві. «Олешневичі зберігали дзвін, привезений з Кам'яної, і лемківська громада вирішила віддати його в храми Полтави. У місті Зінькові у 1990 році збудовано Христо-Різдваву церкву – скарбницю нашої духовності, в якій можна зустріти наших людей», – оповідав Микола Ткачик (1957 р. н.). Найстаріша лемкиня Зіньківщини Г. Олешневич розповіла, що лемки – дуже віруючі люди: «В нашому селі Кам'яна була хороша церква, яку будував мій батько – Полянський Демид. У церкві було три дзвони – маленький, середній і великий “Святий отець Миколай”. Аби ми відлили цей найбільший дзвін, лемківська громада в Америці збрала кошти і пере-

дала нам. На початку ХХ ст. багато людей наших їздили на заробітки до Америки, дехто там і лишився. Мій дід сім разів там побував, а Онуфрій – разів п'ять. Коли в 1940 році в наше село прийшли німці, то наказали віддати дзвони, аби переплавити їх на кулі. Ми їх заховали, і здолав той дзвін далеку дорогу від Кам'яної до Лютенських Будищ. Довго лежав він у хліві під брикетом, а земляк Прислонський вмовив подарувати дзвін одній із полтавських церков – у Свято-Макарівський храм в Полтаві. У 1982 році лемки звернулися до владики Полтавського Феодосія з пропозицією передати дзвін у церкву м. Полтави. Вилитий заробітчанами у Вашингтоні 1927 року дзвін «Святий Миколай» (вагою 480 кг) був перевезений до Свято-Макарівського собору, де перебуває й нині.

Серед автентичних речей лемків-переселенців родини М. Ткачика ми зафіксували церковну книгу «Часослов» і листівки релігійного змісту, які треба переглядати через спеціальний пристрій, привезений з Америки в 1927 році, що називається «Решпективо». Лемкиня М. Ткачик зазначила: «Я належу до переселених лемків із с. Кам'яна Новосанчівського повіту Краківського воєводства. Серед особистих речей зберігаю ікону та фотографії. Ходили до церкви на Різдво та Великдень і зараз ходимо. Знаходились до ночі в церкві, в гості не ходили, готували дванадцять пісних страв на Святвечір 6 січня. Паску святили в церкві, а не надворі, як зараз. Перед святами дітей водили із школи в церкву, і вони говіли, навколюшки тричі обходили церкву. До церкви ходимо в неділю та на храмові свята обов'язково. У церкві вінчаємося та прощаємося із небіжчиком, якого відправляє священник. На поминальні дні після Паски чи на похорон готуємо страви на цвинтар, зносимо продукти в складчину: кутя з пшениці, хліб, пироги, цукерки, варимо капустак, локшину, розтеранку, курятина, свинина, узвар, кисіль молочний – кроймал. Лемки, переселені на Полтавщину, були православні, хоча їх предки належали до греко-католиків, адже у селі Кам'яна існувала дерев'яна недіюча уніатська церква, то вона була перевезена до Львова під музей». Наголосимо, що в селах Зіньківщини лемки та їхні нащадки відвідують сьогодні церкви Московського патріархату.

Нині священиком Христо-Різдвяної церкви в м. Зінькові є Іван Бабич (1948 р. н.) – син лемкині Ганни Олешневич, який розповів: «Читаємо Закон Божий, справляємо великі свята за місцевою традицією. Ми всі православні, все робимо по-церковному. Святкуємо народження дітей, внуків, їх весілля, відбуваємо похоронні обряди за місцевими традиціями села Лютенські Будища». Опитування респондентів краю засвідчили, що лемки розміщували ікони на стіні чи біля ліжка, не на покуті, їх не обрамлювали рушниками, як це робило місцеве населення. Перед іконами ставили у вазах паперові чи польові квіти й лампадки.

«Серед жанрів лемківського фольклору важливе місце займали трудові пісні», – зазначає Я. Бодак [2, с. 46]. Вони пов'язані з польовими роботами, оскільки за традицією лемки співали їх дорогою в поле чи додому. О. Полянська розповіла нам про копальницькі пісні, що їх виконували під час обкопування й викопування картоплі, наприклад: «Повудне, повудне, ой повудне неє ци газдиня гмерва, ой ци ей дома неє? Дома она, дома, ой лем не хоче дати, хоче полуденок, ой з вечерком зогнати! Копайте, копайте, ой мої копальниці, повна фляжка, повна, ой в газди на полици. Фляжка на полици, ой честунок на столі, копайте, копайте, ой копальниці мої». До трудових пісень належать жнивварські пісні, що їх виконували під час обжинків. В Україні пісні-діалоги як жанр лемківського фольклору зникли.

Весільна обрядовість – одне з етнокультурних явищ, де збереглися архаїчні уявлення й вірування, елементи історичних форм шлюбу та сімейних відносин, що дозволяє репрезентувати духовну культуру лемків-переселенців. М. Ткачик розповідала про весілля в с. Кам'яна Новосанчівського повіту: «Свадьби були по вівторках і четвергах, а в суботу “гойкалі” – не можна свадьбу робити. Вінчалися в той день, коли мало бути весілля. Гостина була в молодій і в молодого. Сповідалися за тиждень перед весіллям, цього звичаю дотримуються й тепер. Запрошували на весілля за тиждень два хлопці – “звачі” – з колачем, обвитим рушником і кольоровим папером. Ходили сватати тато з мамою, інколи – родичі молодого. На світанки ходили пізно ввечері або дуже раненько, щоб менше бачили, щоб ніхто не перейшов доро-

ги. Молода, коли була згодна, то брала від мами колач, цілувала і вертала їй дар за дар – свій колач в рушнику». Традиційно весілля розпочиналося з вінкоплетин: у вівторок або четвер ішли за барвінком, плели його, а свашка зі старостою танцювали та співали. «Староста клав вінок молодій на голову, танцював з ним, кладучи його на тарілку, а молодій прикріплювали білий купований вінок, клали на чоло, а барвінковий прикріплювали ближче до тімені. До вінця молода йшла з розпущеним прибраним волоссям на потилиці», – зазначає Є. Гайова [4, с. 82]. Г. Олешневич згадувала, що «на Зіньківщині одружувалася в білому одязі: вишита сорочка, фартух, вінок з кольоровими квітками, але, звісно, в місцевому вбранні, бо були бідні».

Соціонормативна культура лемків розумілася як спілкування між «своїми» й «чужими», регламентувалася правилами поведінки, гостинністю, яка в українському середовищі формувалася відповідно до міфологічних уявлень і моралі – добре ставлення до ближнього. Релігійність, працьовитість, взаємоповага в сім'ї, святкова трапеза для гостей ідентифікують лемків-переселенців серед зіньківчан. Престижність голови родини, поважне ставлення до матері підкреслюється формою звертання на «Ви», до тата – «няньо», до мами – «ненько». З особливою пошаною лемки ставляться до свояків, кумів, весільних і хрещених батьків, які є не менш шанованими, ніж найближчі родичі. Основою побутових свято-дійств українця був не церковний, а аграрний календар, який регулював усі аспекти життя селянина. Приказка «Святий Юрій землю відмикає, святий Петро жито зажинає, святий Ілля у копи складає» свідчить про трудову діяльність лемків.

Зазначимо, що календарна й родинна обрядовість є однією з консервативних сфер традиційно-побутової культури лемків, відображає їхній громадський устрій, сімейно-побутові відносини, особливості світогляду, психології, моралі, що ідентифікує лемківську громаду серед жителів Зіньківщини. З ініціативи районної адміністрації в особі заступника голови Зіньківської райдержадміністрації Олександра Терещенкова та голови Полтавського обласного товариства «Лемківщина» Миколи Ткачика

1 травня 2011 року в с. Лютенські Будища Зіньківського району Полтавської області відбувся I Міжрегіональний фестиваль лемківської культури «Барви Лемківщини», на якому запалала Перша лемківська ватра на Лівобережній Україні. Фестиваль зібрав почесних гостей: голову Всеукраїнського товариства «Лемківщина» Олександра Венгриновича, заступника голови Львівської обласної організації Всеукраїнського товариства «Лемківщина» Ярослава Козака, члена правління Київської обласної організації Івана Челака, поета зі Львова Богдана Пастуха, співачку з м. Чорткова на Тернопільщині Марію Вудку, поета із с. Шилівка Володимира Прислонського. Найпочеснішою гостею була 87-річна Ганна Олешневич, лемкиня-переселенка – з покоління людей, яким долею судилося зазнати поневірянь після виселення із землі предків. Отець Іоанн Бабич відслужив молебень. Кілька годин гостей, лемків-переселенців та їхніх нащадків розважали фольклорні колективи Полтавщини й дует «Яворина» (Геннадій та Ірина Ільїни), у репертуарі якого є лемківські пісні, а біля сцени розміщувалися сувенірні вироби, привезені полтавськими майстрами. Костюми співакам виготовили майстри художньої вишивки із смт Опішня Зіньківського району, узявши за основу традиційне лемківське вбрання, привезене переселенцями із с. Кам'яна (Польща). Дует «Яворина» має в репертуарі 30 пісень, які входять до «Антології лемківської пісні». У травні 2006 року «Яворина» представляла Україну на світовому конгресі лемків та IV Міжнародному фестивалі лемківсько-русинської культури в Польщі (3–4 червня 2006, 2007–2010 рр.), VIII Всеукраїнському фестивалі «Дзвони Лемківщини» в м. Монастарицьку Тернопільської області, у якому брали участь артисти, професійні й аматорські колективи та виконавці із чотирнадцяти областей України, м. Києва, Польщі, Словаччини. На ньому була присутня також делегація лемківської громади з Полтавщини на чолі з М. Ткачиком, який зауважив: «Наше минуле ми згадуємо завжди, а наше майбутнє – це наші діти і внуки, яким ми мусимо передати лемківську культуру. Ми хочемо передати сьогодні нашу реліквію і святиню “Часослов” – книгу 1837 року, у якій зібрані молитви, що звучали в селі Кам'яна під час служби Божої,

перевезену Петром Прислоським в село Шилівка на Зіньківщину під час переселення з Польщі».

Лемківська ватра вдруге запалала в с. Лютенські Будища 1 травня 2012 року, де відбувся II Міжрегіональний фестиваль лемківської культури, який набув обласного статусу та став традиційним щорічним святом на Зіньківщині. Ватру як символ свято-дійства «Барви Лемківщини» запалили голова Полтавської обласної організації Всеукраїнського товариства «Лемківщина» М. Ткачик та голова ради районної організації ветеранів В. Прислонський. На шкільному стадіоні с. Лютенські Будища зібралися місцеві лемки та з областей України, щоб поспілкуватися, переказати розповіді батьків, дідусів про лемківські традиції та звичаї, поспівати пісень, які стають популярними і входять до репертуару видатних співаків України. Поціновувачі декоративних та вжиткових речей мали змогу придбати вподобане на виставці виробів народних майстрів. Розмаїття сувенірів вражало гостей фестивалю: ляльки-мотанки, керамічні вироби (іграшки, макітри, горщики, горнята, тарілки), вишиванки, різьблені речі, мальовані й вишиті картини, лемківські писанки. Проводився майстер-клас із писанкарства та лялькарства. Різновидом декоративно-прикладного мистецтва лемків є писанка – символ Великодня. «Найдавніші і найпростіші елементи лемківського орнаменту – це писанки, які навчила писати мене мати», – зазначив В. Прислонський. У них домінує один колір, інколи трапляється два: коричневий і жовтий, їхні комбінації. У краєзнавчому музеї с. Лютенські Будища представлено колекцію писанок, що їх виготовили лемки-переселенці. Жителі с. Кам'яна Краківського воєводства – талановиті майстри-писанкарі, адже свято Великодня було величним дійством для лемків та їхніх дітей і внуків. В автобіографії Володимир Прислонський написав: «Лише наприкінці ХХ століття про депортацію українців із Польщі стали говорити, писати, знімати фільми. У дитячі роки я чув розмови – спогади моїх батьків, родичів про життя на Лемківщині, про повеніряння під час переселення, про нелегке пристосування до умов проживання на новому місці. Всі ці спогади я відтворив у поемі “Лемки Зіньківщини”» [27, с. 4]. Поема – документальна,

імена, прізвища людей, назви населених пунктів – не вигадані, а дійсні. Твори поета, який має лемківське коріння, друкуються в регіональних виданнях, у районній газеті «Голос Зіньківщини», в обласній – «Зоря Полтавщини», а також опубліковано в збірці «Село – моє життєве джерело» [28].

Зазначимо, що сучасні етнічні процеси в Україні, зокрема на Полтавщині, супроводжуються піднесенням національної свідомості громадян, зростанням соціальної мобільності населення, формуванням спільних ознак його культури й побуту завдяки збереженню та трансформації регіональної ідентичності українців у державі. Лемківські сім'ї передавали з покоління в покоління свою самобутню культуру, пам'ять роду. Простеживши культурний розвиток лемківської громади в Зіньківському районі Полтавської області, стверджуємо, що, незважаючи на спроби асиміляції, денационалізації, депортацію, етнографічна група зберегла свою культурну окремішність. Однією з форм трансляції етнокультурної спадщини лемків Зіньківщини сьогодні є Міжрегіональний фестиваль «Барви Лемківщини». Переживши труднощі, переселенці поступово вкорінювалися, їх рятувала працелюбність, витривалість, допомога земляків.

Джерела та література

1. Бата А. 40 років Музею лемківської культури в Зиндранові / А. Бата. – Львів : СПОЛОМ, 2009. – 36 с.
2. Бодак Я. Лемківські трудові пісні-діалоги / Я. Бодак // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 6. – С. 46–55.
3. Вагилевич І. Лемки – мешканці Західного Прикарпаття / І. Вагилевич // Народна творчість та етнографія. – 1965. – № 4. – С. 75–80.
4. Гайова Є. Лемківське весілля / Є. Гайова // Народна творчість та етнографія. – 2008. – № 1. – С. 80–88.
5. Гошко Ю. Дослідження Лемківщини на сучасному етапі / Ю. Гошко // Анналі Лемківщини / Фондація дослідження Лемківщини. – Кліфтон, 2001. – Чис. 6. – С. 217–222.
6. Гошко Ю. Г. Населення Українських Карпат XV–XVII століть. Заселення, міграції, побут. – Київ : Наукова думка, 1996. – 208 с.
7. Данилюк А. Будови тут зводили довжелезні // Наука і суспільство. – 1991. – № 7. – С. 58–59.

8. Депортація у західні землі України кінця 1930-х – початку 50 рр.: документи, матеріали, спогади : у 3 т. / ред. Ю. Сливка. – Львів, 1998. – Т. 2 : 1946–1947 рр. – 175 с.
9. *Зілинський І.* Праці про говірки Лемківщини (від Попраду до Ослави) / І. Зілинський. – Горлиця : Об'єднання лемків, 2008. – 255 с.
10. *Карпенко І.* То звідки ж походить назва лемки? / І. Карпенко // Народознавчі зошити. – Львів, 1997. – Зош. 6. – С. 353–357.
11. *Кіцак В.* Депортація українців Польщі в УРСР: історіографія проблеми / В. Кіцак // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. – Тернопіль, 2000. – Вип. 10. – С. 296–299. – (Серія «Історія»).
12. *Кіцак В.* Доля переселенців із Закароння / В. Кіцак // Український світ. – 1999. – С. 34–38. – (Спецвипуск. Українські етнічні землі та діаспора).
13. *Кіцак В.* Розселення українців Польщі в УРСР / В. Кіцак // Молода нація : альманах. – Київ, 2000. – № 1. – С. 96–122.
14. *Красовський І.* Лемки – етнографічна група українського народу / Іван Красовський // Народна творчість та етнографія. – 1969. – № 4. – С. 21–25.
15. *Красовський І.* Хто ми, лемки? / І. Красовський, Д. Солинко. – Львів : вид-во обл. упр. по пресі, 1991. – 46 с.
16. *Красовський І.* Лемківщина у творчості Івана Франка / І. Красовський // Лемківський календар за 2011 рік. – Львів, 2011. – С. 40–42.
17. *Колесса Ф.* Народні пісні з Галицької Лемківщини / Ф. Колесса. – Львів, 1929. – 466 с.
18. *Лемкин И. Ф.* История Лемковины / И. Ф. Лемкин. – Юнкерс ; Нью-Йорк : Изд-во Лемко-Союза, 1969. – 193 с.
19. Лемківщина: земля – люди – історія – культура : зб. у 2 ч. / голов. ред. Б. Струмінський. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Наукове т-во ім. Тараса Шевченка, 1988. – Ч. 1. – 569 с.; Ч. 2. – 495 с.
20. *Любчик І.* Становлення національної ідентичності лемків / І. Любчик // Київська старовина. – 2006. – № 3. – С. 80–97.
21. Межею чужини розірване життя: депортація лемків із Польщі в Україну 1944–1947 рр. / за ред. д-ра іст. наук М. А. Якименка. – Полтава : Сімон, 2007. – 100 с.
22. *Мушинка М.* Лемківська ватра в Ждині – під суцільним дощем / М. Мушинка // Лемківський календар за 2011 рік. – Львів, 2011. – С. 63–66.
23. *Наконечний В. М.* Історична доля та культурне відродження лемків / В. М. Наконечний // Етнічна історія народів Європи. – Київ, 2007. – Вип. 22. – С. 85–90.

24. *Наконечний В. М.* Лемки в ХХ столітті: життя на етнічних землях та в нових геополітичних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 09.00.12 «Українознавство» / В. М. Наконечний ; КНУ ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2009. – 19 с.
25. *Наконечний В. М.* Лемки в ХХ столітті: життя на етнічних землях та в нових геополітичних умовах : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 09.00.12 «Українознавство» / В. М. Наконечний ; КНУ ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2009. – 211 с.
26. *Оленич І.* Доля Лемківщини / І. Оленич. – Львів ; Каменяр, 1992. – 119 с.
27. *Прислонський В.* Лемки Зіньківщини / В. Прислонський. – Зіньків, 2011. – 36 с.
28. *Прислонський В.* Село – моє життєве джерело : зб. віршів / В. Прислонський. – Полтава : Полімет, 2012. – 104 с.
29. *Різніченко С.* Депортація лемків з території Польщі в Україну в період з 1944 по 1946 рр. / С. Різніченко // Злагода. – 2002. – № 2. – С. 16–17.
30. *Сергійчук В.* Трагедія українців Польщі / В. Сергійчук. – Тернопіль, 1997. – 439 с.
31. *Сорока Ю.* Переселення українців з етнічних земель і польського населення з УРСР (1944–1946) / Ю. Сорока // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – Київ, 2001. – Вип. 5. – С. 95–99.
32. *Спомнеш моє слово. Лемківські приповідки* / І. Дуда. – Тернопіль : Астон, 2008. – 88 с.
33. *Тарнович Ю.* Матеріальна культура Лемківщини / Ю. Тарнович. – Краків : Укр. вид-во, 1941. – 168 с.
34. *Тарнович Ю.* Польська політика в Лемківщині / Ю. Тарнович // *Аннали Лемківщини / Фондація дослідження Лемківщини.* – Кліфтон, 2001. – Чис. 6. – С. 11–27.
35. *Турчак О. В.* Сільська громада у лемків (1866–1939 рр.) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.05 «Етнологія» / О. В. Турчак ; ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 1996. – 227 с.
36. *Худаш М.* Походження етноніму лемки / М. Худаш // *Народознавчі зошити.* – Львів, 1995. – Зош. 5. – С. 279–290.
37. *Якименко М.* Депортація українців із Польщі на Полтавщину в 1944–1945 рр., її соціально-економічні наслідки / М. Якименко // *Бережіль.* – 1998. – № 1. – С. 162–169.
38. *Янко М.* У кожній писанці – сонце. Лемківська громада у вирі важливих подій / М. Янко // *Лемківський календар за 2011 рік.* – Львів, 2011. – С. 58–62.

SUMMARY

The article considers the regional characteristics of traditional everyday culture of Lemkos' community in Zinkivshchyna (Poltava Region), the process of adaptation of the Lemkos after the deportation from the village of Kamiana, Nowy Sącz District, Krakow Voivodeship (Poland) to Ukraine as a result of *Operation Vistula* in 1945–1947. The topicality of the article is undeniable, since at the modern stage studied are the question of regional identity of ethnic community in the course of state's development and the revival of customary and ritual culture of the Ukrainians.

It is noted that the Lemkos' historical fate, among other Ukrainian ethnographic groups, is filled with dramatic events in the greatest degree, since the limits of settlement territory of the Lemkos, their political status and national residence often changed.

The chairman of the Poltava Regional Society *Lemkivshchyna* Mykola Tkachyk and the head of the Poltava Branch of the Company *Ukraine – World* Vira Koshova, along with the workers of the Regional Broadcasting Company *Ltava* created the documentary called *It Was an Operation «Vistula»*, which has become a source for the study of history of Lemkos' resettlement to Ukraine, particularly to Poltava Region. The features of their historical development, ethno-cultural relationships with Slovaks, Poles, and Hungarians called into being the specific features in Lemkos' traditional everyday culture. The information on them is contained in the ethnographic materials collected by the authoress on the base of surveying the respondents of Zinkivshchyna. It is argued that calendar and familial rites are the conservative sphere of Lemkos' traditional everyday culture, reflecting their social composition, familial and domestic relations, features of world outlook, psychology and morality, which distinguish the Lemkos' community among the Zinkivshchyna locals.

The authoress of article, while examining the transformation processes of Lemkos' population and the defending of national identity in the Soviet era and the years of Ukrainian independence, the cultural development of the Lemkos' community in Zinkiv District (Poltava Region), stresses that, despite the attempts of assimilation, denationalization, and deportation, the ethnographic group survived in Western Ukraine. The article's author accentuates that the new ethnic environment affected in a negative way the development of the Lemkos' ethnoculture, and called forth an initial, later complete loss of their customs, traditions, clothes, and crafts: woodworking, stone working, building of lumber rooms with painted rows of beams, Lemkos' dialect, except religiosity and world outlook. Among the forms of

transmission of Lemkos' ethno-cultural heritage in Zinkivshchyna is now the Interregional Festival *Colours of Lemkivshchyna*, which became a form of preserving regional identity of the Lemky-settlers from the village of Kamiana, Nowy Sącz District, Krakow Voivodeship (Poland). The last representatives of the Lemkos' community in Zinkivshchyna (Poltava Region) are now under the threat of disappearance and assimilation, and identify themselves as Ukrainians, not Poles.

Keywords: Lemkos, deportation, adaptation, ethnographic group, regional identity, traditional everyday culture, village, tradition, custom, religion.